

TEOLOGIE A ETIKA V KAZUISTICKÉM PRÁVU¹

Viktor Ber

Theology and Ethics in the Apodictic Law: This article reacts on the study of Pavel Keřkovský (Etická reflexe paralelismu a apodiktické právo, Teologická reflexe XVII(2), 2011, pp. 177–203). Keřkovský's thesis, that the apodictic law in the Bible serves as a tool of theological and ethical reflection is (contrary to Keřkovský) also applied to the genre of the casuistic law, with reference to recent literary approaches to the study of biblical law. Theological and ethical dimension of casuistic texts is illustrated on two passages: Ex 22,22–26 and Dt 25,5–10.

Paralelismus, apodiktické právo a teologicko-etická reflexe

Ve svém nedávném článku na stránkách tohoto časopisu předložil Pavel Keřkovský velmi podnětnou studii týkající se biblického paralelismu a apodiktického práva.² Hlavní teze Keřkovského studie zní, že „zvěst mudroslovných a zejména raně-mudroslovných paralelismů a zvěst apodiktického práva (na rozdíl od kazuistického práva) vyzývá k etické reflexi, a proto též ke změně sebeporozumění čtenáře, popř. k nové interpretaci jevů všedního dne nebo náboženské zkušenosti“.³ Dle Keřkovského představují paralelismus a apodiktické právo „intelektuální práci, které jde o správný a výstižný způsob interpretace obecných kategorií“.⁴ Paralelismus dle P. Keřkovského (v návaznosti na další badatele) funguje jako rozvinutá metafora, která může být použita jako výjimečný nástroj řeči o Bohu.⁵ Paralelismus umožňuje spojit různé výpovědi do jednoho celku – často dosti paradoxně a svérázně. Hledání souvislosti a smyslu daného paralelního výroku vede čtenáře k hlubšímu přemýšlení, případně k přehodnocení dosavadního postoje. Keřkovský tento potenciál paralelismu zajímavě a přesvědčivě demon-

¹ Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible“.

² Keřkovský, P. Etická reflexe paralelismu a apodiktické právo, *Teologická reflexe XVII(2)*, 2011, s. 177–203.

³ Tamtéž, 178.

⁴ Tamtéž, 179.

⁵ Tamtéž, 180n.

struje na textech z oblasti mudrosloví⁶, ale také na výrocích apodiktického práva.⁷

Otázky nad kazuistickým právem

Mluví-li Keřkovský o možném přínosu práva pro teologii a etiku, jde vždy výslovně o právo apodiktické. To je vnímáno jako „zvláštní druh zákona, protože jde spíše o učení“.⁸ Kazuistické právo je v tomto ohledu nahlíženo jako nepřínosné.⁹ Malý přínos kazuistického práva pro etickou a teologickou reflexi dle Keřkovského pramení ze skutečnosti, že „mysl práva se nedá právně ztvárnit pomocí kazuistické definice: učiní-li člověk X, bude postížen trestem Y“.¹⁰ Kazuistické právo totiž na rozdíl od apodiktického nenabízí „odstup od daného problému“.¹¹ Keřkovský vidí úlohu apodiktického práva v morální reflexi, jedná se o právo spíše v okrajovém slova smyslu. Na druhou stranu pak klade oblast kazuistického práva jako oblast legální, kde vládne „majestát zákona či práva“. Sloučením těchto forem je oblast zákona a práva podřízena vůli Hospodina.¹²

Definice žánru kazuistického práva

Jedním z důvodů Keřkovského skepse k teologickému potenciálu kazuistického práva může být jím užitá definice tohoto žánru – „krátké výčty činů a trestů“.¹³ Tato definice však není přesná a nečiní zadost pestrosti literárních forem, které bývají do kategorie kazuistického práva zahrnovány. Ve své klasické studii¹⁴ definoval Albrecht Alt kazuistické právo poměrně úzce – patřily do něj pouze podmínkové formule ve 3. osobě s protasis obsahující spojky *kí* („jestliže“) nebo *'im* („pokud“). Literární kazuistické formy ve kterých se objevovala 1. či 2. osoba pojednal Alt v souvislosti s právem apodiktickým,¹⁵ stejně tak i formy mající v protasis příděstí.¹⁶

⁶ Př 26,9; 26,1; Kaz 7,1; Keřkovský, *Etická reflexe paralelismu*, s. 193–197.

⁷ Ex 22,20; Keřkovský, *Etická reflexe paralelismu*, s. 190.

⁸ *Tamtéž*, 178.

⁹ Viz hned první náš citát ze s. 178 Keřkovského studie výše, podobně v celé studii.

¹⁰ Keřkovský, *Etická reflexe paralelismu*, s. 188.

¹¹ *Tamtéž*, 188.

¹² *Tamtéž*, 192.

¹³ Keřkovský, *Etická reflexe paralelismu*, s. 190.

¹⁴ Alt, A. *The Origins of Israelite Law*, in: Alt, A. *Essays on Old Testament History and Religion*, The Biblical Seminar, Sheffield: JSOT Press, 1989, s. 79–132 (původně německy jako *Die Ursprünge des israelitischen Rechts*, Leipzig, 1934)

¹⁵ *Tamtéž*, 104n. Alt uvádí jako příklad Ex 21,23n.

¹⁶ Např. Ex 21,12–17, viz Alt, *The Origins*, s. 109nn.

Někteří pozdější badatelé však s tímto pojetím polemizovali. Ostatně již samotný Alt sice pojednal kazuistické formule s 1. či 2. osobou v rámci práva apodiktického, avšak považoval je za formy smíšené, které měly vzniknout inovativním naroubováním apodiktického práva (dle Alta ryze izraelského původu) na starší kazuistické právo (dle Alta původně kenaanského původu).¹⁷ Na Alta navázal mj. Dale Patrick, který rozdělil kazuistické právo na remediální (případ definovaný v protasis a právní řešení v apodosis – často pokuta) a primární (protasis popisuje právní vztah a apodosis předepisuje podmínky takového vztahu (práva a povinnosti před jejich porušením). Primární kazuistické právo je dle Patricka formulováno právě pomocí osobně adresovaných případů typu Ex 22,24[25]–26[27].¹⁸

Nadále probíhá diskuze nad Altovým rozlišováním kazuistického a apodiktického práva, pokud jde o formy s přičestím v protasis – i zde někteří nesouhlasí s Altovým přiřazením této formy k apodiktickému právu a považují ji za kazuistickou.¹⁹

Vzhledem k výše nastíněné diskuzi se zdá, že zřejmě nemůžeme zúžit pojem kazuistického práva na formule popisující činy a následné tresty – nezákona daný *casus* nesměruje k žádnému trestu, ale naopak k zproštění viny, případně k náhradě škody (ta však není nutně trestem), jindy jde o ustanovení správného jednání v dané situaci. Každopádně je nutno konstatovat, že kategorie kazuistického práva je širší, než jak ji definuje Keřkovský, případně že existují přechodové formy mezi právem apodiktickým a kazuistickým – toto zjištění by nás mělo vést k opatrnosti, pokud jde o ostré odlišení teologického či etického potenciálu apodiktického a kazuistického práva.

¹⁷ Tamtéž, 104–106.

¹⁸ Patrick, D. *Old Testament Law*, Atlanta: John Knox Press, 1985, s. 24: „Here is an instance of a law whose formal casuistic structure is still recognizable but whose style has changed significantly. Not only has the style changed from impersonal to personal address, but the language is more emotive than in impersonally formulated casuistic law.“

¹⁹ Viz shrnutí diskuze u Jackson, B. S. *Law, Wisdom and Narrative*, s. 40, zejm. pozn. 49, in: Brooke, G. J. a J. -D. Kaestli (ed.), *Narrativity in Biblical and Related Texts / La Narrativité dans la Bible et les textes apparentés*, číslo 149 in *Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium*, Leuven: Leuven University Press, 2000, s. 31–51. Ke kazuistickému právu řadí tuto konstrukci např. Weinfeld, M. *The Origin of the Apodictic Law: An Overlooked Source*, *Vetus Testamentum* 23(1), 1973, s. 63–75, za „v podstatě kazuistické“ ji považuje Sprinkle, J. M. *The Book of the Covenant: A Literary Approach*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1994, s. 74. Patrick při diskuzi participiálních konstrukcí Ex 21,12–17 poznamenává: „Alt surmised that this series was an example of apodictic law, but one should not be too quick to follow him. Like casuistic law, these laws are impersonal and judicial, whereas apodictic commandments are personal and moral (*nonjuridical*)“; Patrick, *Old Testament Law*, s. 72.

Etická a teologická reflexe v kazuistickém právu

V jakém ohledu tedy může být také kazuistické právo přínosné pro etickou či teologickou reflexi? Podívejme se na dva konkrétní oddíly kazuistického práva.

Keřkovský ve své studii odkazuje na Ex 22,20 jako případ syntetického paralelismu v rámci apodiktického práva. Druhá část výroku („...neboť i vy jste byli...“) „legitimizuje popř. prosvětluje“ výpověď prvního členu paralelismu a „vyzývá čtenáře k novému sebeporozumění“.²⁰ Tento apodiktický výrok je následován dalším, ve kterém je zakázáno ponižování sirotka či vdovy (Ex 20,21). Nyní věnujme pozornost formálně kazuistickým formulacím v Ex 22,22–26,²¹ které apodiktické výroky v Ex 22,20n rozvádějí. Obsahově kazuistické výpovědi navazují na téma útisku nastíněné předchozími apodiktickými výroky. První kazuistické rozvedení (Ex 22,22n) nastiňuje případ, kdy by se adresát přes výslovný zákaz dopustil ponižení vdovy či sirotka. Druhá kazuistická ilustrace již konkrétněji otevírá téma půjčky, úroku a případné zástavy (Ex 22,24–26). Případ je doveden do hypotetické situace, kdy zástava (plášť) není včas vrácena. Zákonodárce předpokládá, že dlužník bude úpět k Bohu („ke mně“), a že jej Bůh pro své milosrdenství vyslyší. Teologický potenciál těchto kazuistických formulací vnímá Dale Patrick v souvislosti s dvojí funkcí Hospodinova soudu – soud nad utiskovatelem je zároveň aktem milosti vůči utlačenému.²² V předchozím apodiktickém výroku v Ex 22,20n je host v Izraeli formou blízkou paralelismu skutečně propojen s obrazem hostovského pobývání Izraelitů v Egyptě, objevuje se zde motiv útlaku a útisku, což pokračuje i v kazuistickém rozvedení tohoto přikázání v Ex 22,22n. Zde se pak vyskytují výrazy „úpět“, „dovolávat se“ Hospodina a též motiv Božího „vyslyšení“. Podobně jako úvodní apodiktická formule odkazuje k egyptskému otroctví (22,20), také tyto klíčové výrazy v kazuistické části odkazují k situaci Izraelitů v Egyptě. Jestliže tedy Ex 22,20 svou logikou paralelismu „vyzývá čtenáře k novému sebeporozumění“, jak výstižně poznamenává Keřkovský,²³ pak není důvodu, aby stejná reflexe nebyla vnímána i v uvedených kazuistických pasážích. Do-

²⁰ Keřkovský, *Etická reflexe paralelismu*, s. 190.

²¹ Jde právě o onu „smíšenou“ formu kazuistického práva s formulacemi v 1. a 2. osobě, s poněkud odlišně fungujícími spojkami *'im* a *kí*. K formě i poetice tohoto textu viz též Ber, V. *Vyprávění a právo v knize Exodus*, Jihlava: MLÝN, 2009, s. 173–178.

²² Patrick, *Old Testament Law*, s. 87: „What is striking is that judgment is characterized as an act of grace toward the oppressed – an important theological idea.“

²³ Keřkovský, *Etická reflexe paralelismu*, s. 190.

konce se zdá, že kazuistická formulace je rafinovanější, méně explicitní, založená na zmiňovaných klíčových výrazech („úpět“, „vyslyšet“). Kazuistické právo (stejně tak jako apodiktické) zde není ve vakuu, je začleněno do celkového narativu Pentateuchu a konkrétní formulace na tento kontext často přímo či nepřímo odkazují. To samozřejmě vede čtenáře k tomu, aby daný právní text interpretoval a refleктоval nikoli izolovaně, nýbrž s ohledem na rámuující narativ.²⁴

Alespoň stručně můžeme zmínit ještě jeden příklad z oblasti kazuistického práva, totiž levirátní právo v Dt 25,5–10. V tomto případě již půjde o „klasický“ případ tohoto žánru, s charakteristickými spojkami *kí* a *'im*, kompletně formulovaný ve 3. osobě. Vyjdeme z analýzy Assnat Bartorové, která se zaměřuje na přímou řeč obsaženou v tomto odstavci kazuistického práva.²⁵ Právní ustanovení by dle Bartorové mohlo věcně fungovat i bez přímé řeči.²⁶ Přímá řeč však slouží k tomu, aby komunikovala hloubku sociálně-teologického ohrožení (solidarita s rodinou zemřelého bratra a podíl jeho pozůstalé rodiny na požehnání pro Izrael, viz Dt 25,7) a napětí vyvolané střetem zájmů zúčastněných stran. Kazuistické právo zde rozehrává jakýsi kvazi-narativ, mikropříběh, který na implikovaného čtenáře působí nejednoznačně a tak jej nutí k hlubšímu zamyšlení.²⁷ Je odmítnutí pozůstalého švagra motivováno jeho vztahem k této konkrétní ženě, nebo jde skutečně o nedostatek solidarity s rodinou zemřelého bratra?²⁸ Jak má být vyhodnocena neúspěšná diplomatická mise starších, tj. je její neúspěch známkou zvláštní zatvřelosti neochotného švagra? Jedná se o kazuistické právo, zjevně se však pohybujeme na etické rovině – ani starší nemají možnost neochotného švagra přinutit ke sňatku, jeho odmítnutí vede snad k ur-

²⁴ K významu propojení narativních a právních textů ve Starém zákoně srov. Ber, *Vyprávění a právo*. K významu narativní etické reflexe v Bibli je vhodné odkázat na další práce Keřkovského: Keřkovský, P. *Etika zaslíbení, Studie a texty Evangelické teologické fakulty 14* (2009/1), s. 7–26 a Keřkovský, P. *Bázeň boží a narativní etika: zrod narativní etické reflexe*, Jihlava: Mlýn, 2007. Ze zcela jiné oblasti, ale velmi přínosně k významu narativu pro utváření identity srov. Hošek, P. *Cesta ke kořenům: odkaz šlechtického rodu Milnerů z Milhausenu a jeho nositelé*, číslo 13 in *Quaestiones quodlibetales*, Brno: CDK, 2010.

²⁵ Bartor, A. *Reading Law as Narrative*, číslo 5 in *Ancient Israel and Its Literature*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2010, s. 106–110.

²⁶ Bartorová skutečně nabízí parafrázi Dt 25,5–10, ve které je přímá řeč postav vypuštěna, viz Bartor, *Reading Law*, s. 107.

²⁷ Je ostatně zajímavou skutečností, že právě levirátní právo se stává součástí zápletky vynikajících narativů v Gn 38 a v knize Rút.

²⁸ Dle Bartorové nasvědčuje rétorika přímých řečí i řeč zákonodárce tomu, že jde v první řadě o vztah ke konkrétní ženě; Bartor, *Reading Law*, s. 108n.

čitému poklesu prestiže ve společnosti, není však pokutován, ani postaven pod „Boží soud“. Zajímavě a znepokojivě zůstává otevřená otázka pozůstalé švagrové a hrozící zánik jména zemřelého.

Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo navázat na Keřkovského studii zejména pokud jde o teologický a etický přínos právních textů. Celá oblast biblického práva je v posledních desetiletích přínosně rozvíjena a diskutována na interdisciplinární úrovni, totiž z pohledu biblistiky, orientalistiky, právní vědy, literární teorie a hermeneutiky. Domníváme se, že není oprávněné v tomto ohledu ignorovat význam kazuistického práva – jeho potenciál pro studium biblické teologie jsme se pokusili demonstrovat na výše uvedených příkladech a odkazy na některé současné relevantní studie.

Je zřejmé, že v (biblickém) kazuistickém právu se ona reflexe uskutečňuje jinými literárními prostředky než v právu apodiktickém. Je-li společnou literární formou pro apodiktické právo a mudrosloví alespoň v některých případech paralelismus membrorum, pak kazuistické právo připomíná spíše narativy.²⁹ Podobně jako narativy se skutečně zabývá konkrétními problémy, to však nemusí nutně znamenat absenci teologické či etické reflexe. Podobně konkrétní jsou právě narativy – pojednávají o konkrétních postavách a událostech, což rozhodně nevyklučuje hlubokou reflexi složitosti světa, mezilidských vztahů a vztahů mezi člověkem a Bohem.

²⁹ I když kazuistické právo bývá také spojováno s mudroslovnou literaturou, k tomu srov. Jackson, Law, Wisdom and Narrative a Jackson, B. S. *Wisdom-Laws: A Study of the Mishpatim of Exodus 21:1–22:16*, Oxford: Oxford University Press, 2006. Jackson pro kazuistické *mišpatim** používá označení „mudroslovné právo“.